

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ В УКРАЇНОЗНАВСТВІ

**Усатенко Т. П. Епістемологія українознавства :
педагогічний контекст : монографія /
Т. П. Усатенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. –
128 с.**

Вибраний Т.П. Усатенко перехідний період в українознавстві (кінець ХХ – початок ХІХ століття) є поворотним у науці, «переломним» в історії, періодом оновлення в освіті. На зміну філософсько-методологічному світогляду в історії та культурі приходять антропологічно-епістемологічне культурологічне світосприйняття. Не вступаючи в діалог з опонентами антропоцентризму «по-філософськи», які, розглядаючи світ природи, звертали і звертають увагу на проблеми: людина і природа, людина і суспільство тощо, а також з опонентами антропоцентризму «по-культурологічному», для яких світ, створений самою людиною, тому людина бачиться в культурі, індивід у суспільстві, Т.П. Усатенко, підтримуючи концепцію компетентнісного повороту в освіті, на прикладі українознавства, прагне обґрунтувати гносеологічні та епістемологічні тенденції, що відповідають трансформаціям сучасного наукового знання. Такий підхід дав можливість автору розкрити формування українознавчих знань, засобів їх отримання, обробки, представлення та використання, як станів, індивідуальної, колективної свідомості, світосприйняття.

Лейтмотивом у монографії є ідея знання, яка наскрізно проходить через кожну її оповідь. Авторка намагалася звернути увагу на принципову новизну підходів до

знання. Тому в «розкодуванні» терміну українознавство нарративним методом, оповідь про знання викликає естетичну рецепцію читача.

Новітнє українознавство в просторі суспільства знань орієнтується на нову культурно-антропологічну інформаційно-технологічну парадигму. Укорінене в своїй землі, культурі, родинності, українознавство, перебуваючи під впливом глобалізаційних процесів новоєвропейського цивілізаційного розвитку, долає виклики, що постали перед ним. Шукаючи шляхи до суспільства знань перспективним, на думку Т.П. Усатенко, є вивчення епістемологічних позицій набуття знань (навчання); передачі знань (викладання); відкриття і створення нових знань (дослідження); сприяння поліпшенню якості знань (забезпечення якості освіти), а також їхнє використання в професійній діяльності навчання. Виділення сфери знання дозволило ввести в монографію недосліджені раніше українознавчі прояви людиновимірності: насущні проблеми реального життя української людини (родинності, батьківства, ідентичності, громадянськості тощо).

Значну увагу в роботі приділено формуванню нового мислення, здатного розуміти, уміти обробляти, засвоювати і використовувати інформацію, перетворювати її на знання, на засоби розв'язання професійних, особистісних проблем, самоосвіти впродовж життя. Інформаційно-технологічний розвиток породжує і в українознавстві пошуки формування глибинних розумових процесів, спрямованих на форми і схеми розуміння. Авторка намагається розкрити когнітивні репрезентації українознавчих знань через аналіз окремих концептів, ґрунтуючись на когнітивних процесах усвідомлення, інтуїції, оцінювання, класифікації тощо.

Досвід становлення українознавства утверджувався в складних умовах українського буття: бездержавності, переслідування, популярності та занепаду, заборон і відродження. В культурно-історичних періодах українознавство означалося різними термінами: українофільство, українолюбство, україновідання, україноведення (XIX століття), початок XX століття – українознавство, пізніше україніка, україністика, українологія. Українознавство пов'язувалося з науками, у яких знання про Україну та українців домінуючі: культурологія, етнографія, етнологія, суспільствознавство, історія України, мовознавство, народознавство, краєзнавство та ін.

Різномір підходів породжував нечіткий статус українознавства в науці та освіті. Термінологічна неузгодженість, тривалий період неконституційованості українознавства як науки, обмаль філософського обґрунтування, несистематизованість подачі українознавчих знань в освіті й інші складності не сприяли і не сприяють вирішенню важливих українознавчих науково-філософських, суспільно-політичних та інших викликів сучасності.

Дослідження кандидата філологічних, доктора педагогічних наук Усатенко Т.П. українознавчих проблем в мовознавстві, наукознавстві, філософії, джерелознавстві, освіті, педагогіці, етнології, історії, народознавстві, а також течій, рухів, постатей, наукових праць українських і зарубіжних учених, у часи модерну і постмодерну, що засвідчують видання вченої: «Лексична семантика і розвиток мовлення» (1984 рік), «Українська національна школа: минуле і майбутнє (українознавчий вимір)» (2005 рік), значна кількість статей типу «Символічне осягнення українського світу», «Родинність у вимірах когнітології»

тощо, дали основу для обґрунтування новітнього українознавства культури постпостмодерну. Про це мова йде в монографії «Епістемологія українознавства: педагогічний контекст».

Визначивши пріоритетом своїх досліджень епістемологію новітнього українознавства, Т.П. Усатенко дотримується думки: щоб вивчити явище в сучасних трансформаційних процесах постнекласичної науки доби постмодернізму необхідно, зберігаючи ціннісну спадщину, інтелектуальний досвід українознавчих досліджень, переосмислити основні чинники методології: наукоцентризму (установка лише на наукове знання); фундаменталізму (ідея про незмінні норми обґрунтування знання); суб'єктоцентризму (про недостовірність чужих знань); гіперкритицизму (скептицизм щодо інших реальностей). Реальність, стверджувана запропонованою авторкою методологією: раціональна, зовнішньо об'єктивна, об'єктна, предметна, фактологічна тощо.

У монографії зауважується, що становлення українознавства в його етнографічному, народознавчому та історіографічному проявах відбувалося в концепції дослідження реальності гносеологічної методології, яка сприяла розвитку українознавства класичного типу наукам – диференційованим (дисциплінам, предметам: мова, література, історія, географія тощо); некласичного типу наукам – концентрам (інтегративним науковим об'єднанням, переважно природничо-гуманітарного спрямування).

Є підстави погодитися з авторкою, що відхід від «традицій класичної методології» є перспективним для українознавства, адже глибинні культурно-антропологічні зрушення породжують не лише оновлення гуманності, гуманізму, гуманістики, гуманітаристики, зміни соціокультурних орієнтацій, які виходять на рівень національних цінностей, узагальнень етнонаціонального українського буття, а й потреби формування нової реальності.

Якщо у гносеології увага зосереджується на лексико-семантичному ряді з доміантою *знати*, що спрямовується на розуміння, розум; на зовнішній вплив, концентруючись на процедурах опису, звертаючись до висловлень і правил отримання знання, то в епістемології вихідною лексемою є *відати*, що в свідомості людини, разом із розширеною лексико-семантичною групою несе знання, які в монографії розглядаються в концепції В. Петрушенка та С. Кримського, покликаючись на донині таємницю семантики, значення слова *є*.

Непідвладна часу проблема *gnosis* та *episteme* осмислюється авторкою співзвучно з концепцією В. Петрушенка та його школи, а також з міркуваннями В. Лекторського, який гносеологію та епістемологію не протиставляє, а поєднує, відводячи кожному своє місце.

Епістемологія українознавства, розширюючи знання про Україну, українців, українство, сприяє усвідомленню, пізнанню українцями самих себе з середини, із внутрішніх відчуттів, розширенню знань не лише зовнішньої, предметної реальності (етнографічної, географічної тощо), а насамперед, – глибинно-смиислового осягнення свого світу, свідомості та пам'яті.

У монографії обґрунтовується твердження, що пізнання себе, із середини, із внутрішніх відчуттів, знань – складніше, ніж об'єктивні раціональні методологічно запрограмовані шляхи вивчення. Авторка підводить читача до думки, що непроста доля українознавства, зумовлена тривалою монополією методології визнавати наукою лише ті дослідження, що підпорядковуються

раціональному, фактологічному, об'єктному, об'єктивному і зовнішньому аналізу. Дослідження самих себе з середини, своїми власними підходами, методами не підтримувалося в часи «панування класичної методології».

Епістемологічний підхід до українознавства загострив увагу авторки до термінологічної сутності. Два великі українці запропонували терміни: М. Драгоманов – термін «україновідання» («україноведення»), що явно вказує на «відання», а М. Грушевський – термін гносеологічно-методологічного спрямування «знати», «знавецтво» – «українознавство». При цьому зазначимо, що нові епістемологічні тенденції українознавства – це не лише перехід від однонаправленої класичної методології до теоретичного плюралізму, від монометодологізму до утвердження принципів доповнюваності в загальній епістемології.

Перспективним для українознавства є й заклик Т.П. Усатенко врівноважити історико-соціологічне спрямування з формуванням світоглядного досвіду естетичного сприйняття, поєднавши національне й універсальне (загальнокультурне). Крім того, дослідження західноєвропейських вчених (нарративістики, семіотики, рецептивної естетики, нового історизму, гуманітаристики, герменевтики), автором монографії здійснені переважно на епістемологічній основі. Вони надають новітньому українознавству пошуки нових важливих смислів, а людиномірний принцип вводить українознавство в нову наукову антропоцентричну теорію, пов'язану з постнекласичним підходом до науки. Це спонукало Т.П. Усатенко розглядати проблеми людинознавства, аксіології, філософії, наукознавства, філософії освіти, педагогіки та пов'язані з ними теорії пізнання. Авторці рецензованої монографії вдалося намітити далекосяжні перспективи розвитку українознавства у XXI столітті, ключові основи яких дискутуються.

Книга вражає новим розумінням періодизації українознавства, обґрунтуванням етапів його конституційності. Визначення змісту українознавства, його офіційне оформлення, місце в науково-філософських системах було завжди для автора однією з актуальніших проблем. У нових реаліях сьогодення з урахуванням як позитивного досвіду, так і стратегічних прорахунків та помилок, Тамара Пилипівна наголошує, що в наш час «українознавство потребує переосмислення глибинних, сутнісних основ пізнання, охоплення життєсвіту українців, українства, орієнтування не лише на розумне (раціональне), а й мудре (софійне), емоційне (ірраціональне) тощо» (с. 7).

Новітнє українознавство в парадигмі епістемології постає як особливе явище, цілісне, таталогічно-інтегративне, з домінантою українськості, об'єднуючи гранд-нарративи життя, науку, релігію, повсякденність, етнонацію тощо.

У роботі доведено, що на відміну від методологічної характеристики як концентрів доби модерну, українознавству епістемологічної парадигми властива специфічна інтелектуальна практика пізнання, система знання, відання основ українського буття: найзагальніших ментальних сутностей, смислів, цінностей, оцінок у ставленні до природи суспільства, духовного життя, про досвід у найширшому розумінні.

Питання українознавства як науки є предметом дискусій не лише в сучасній українській гуманітаристиці, а й суспільстві загалом. І тут слушною видається думка Т.П. Усатенко, що враховуючи складний історичний шлях української

нації, особливий тип науково-філософських знань має право на існування, і має посісти своє місце в колі наук, як інтегруюче, синтезуюче явище, спрямоване на цілісне, гармонійне пізнання самих себе, що має сприяти пробудженню в нації активної екзистенційної позиції: «Українознавче осмислення українського світу – це не тільки досягнення його в суперечностях та розвитку, не тільки відкриття для себе істинного сенсу українськості, а й творення її» (с. 8). Авторка наголошує на тому, що в епоху глобалізації та технократизації, перед українською нацією, як і перед іншими, стоїть складне завдання зберегти власну самобутність, національну ідентичність, а не розчинитись у комусь іншому, що особливо загострюється в сучасних українських реаліях. На українознавство покладається й завдання зі збереження національної самоідентичності та вироблення власного, самобутнього українського виклику глобалізації (с. 9).

Закономірно, що в нових кризових, трансформаційних обставинах, Т.П. Усатенко порушує проблему визначення основного предмету новітнього українознавства. У концепції авторки предметом новітнього українознавства є не сама культурно-історична реальність буття українців, а інтелектуально-пізнавальні, філософсько-наукові дослідження з метою розширювати горизонт українознавства, виробляти знання, опрацьовувати їх, примножувати і поширювати, творячи нову реальність. Висвітлюючи педагогічний контекст епістемології новітнього українознавства, дослідниця відзначає неперервність посиленої уваги до українознавчих проблем кожного покоління (учених, освітян, громадських діячів, етнонаціонально свідомих особистостей, будителів, меценатів, мислителів та інших) які в умовах бездержавності в громадсько-просвітницьких, суспільно-політичних, педагогічних товариствах, рухах, організаціях, осередках попри несприятливі, у багатьох випадках навіть трагічні наслідки, підтримували українознавчі дослідження, утверджували під різними термінами українські ідеї в культурі, науці, освіті.

У роботі дано досить реальну оцінку становищу українознавства в освіті. Відсутність у навчальному та виховному процесі сучасної освіти повноцінних українознавчих знань, самостійного предмету (курсу, дисципліни) «Українознавство», побудованого в епістемології постнекласичної науки, зміст якого ґрунтується на антропологічній основі, гуманітаристиці, знаннезнавстві, когнітивістиці, історизмі, аксіологічних проблем тощо, помітно загострює сучасні виклики освіти. Потреба фреймового моделювання українознавчих знань, утілених в одиницях української мови вербальних і невербальних концептів, є важливою проблемою не лише для дослідників штучного інтелекту, розробників комп'ютерних програм, а й конкретних освітніх і наукових напрямів: українознавців, психологів, мовознавців, соціологів, педагогів тощо.

Т.П. Усатенко, розробивши фреймові моделі концептів «Концептосфера українознавства», (с. 70), фреймову модель *родинність* (с. 92), переконливо доводить ефективність цього методу в навчальному процесі.

Окремої уваги заслуговує жанр видання. Дослідження Т.П. Усатенко є монографічною працею, де дотримані зовнішні параметри монографії: обсяг, чітка назва книги, структура. Перша частина праці «Українознавство: пошук смислів»: охоплює розділи: «Традиції й інновації в українознавстві», «Розкодовуючи» термін українознавство», «Самобутність українознавства в контексті методології», «Українознавча педагогічна думка».

Друга частина – «Епістемологічне видноколо українознавства» розкривається у розділах: «Українознавство крізь призму епістемології та гносеології», «Українська гуманітаристика», «Когнітивні репрезентації українознавчих знань», «Концепт кордоцентризм», «Концепт ідентичність», «Концепт родинність» і «Концепт батьківство». У структурі роботи виділено й висновки. Видання має список джерел і літератури, який не лише є науковим апаратом до монографії, а й окреслює базову літературу для досліджень порушених у книзі проблем. Для новаторського дослідження, яким безумовно є монографія Т.П. Усатенко, важливим є доданий короткий термінологічний словник.

Загалом зовнішні «ситуативні підходи» до параметрів наукового видання залежали від канонів, правил, установлених у конкретний період і зумовлені об'єктивними чинниками, що склалися в науковій спільноті та приймаються як еталон. Творча особистість автора монографії змогла виразити себе навіть в «жорстко стандартизованому форматі», у чітких канолах наукового видання.

Попри оглянуті переваги, до монографії «Епістемологія українознавства: педагогічний контекст» можна висловити й деякі зауваження. На наш погляд, принципова новизна дослідження потребує прописати широкоформатніший виклад, відчутна обмеженість інформації про кризовий стан у сучасній освіті, утруднює сприйняття тексту замалий шрифт друку.

У той же час варто зазначити актуальність і необхідність такого дослідження для подальшого прогнозування розвитку українознавства. Означені в роботі пошуки, думки та висновки спрямовані на рецепції читачів. Сподіваємося, що дослідження матиме широкий позитивний пізнавальний резонанс. Воно не вичерпує усіх аспектів глибинної проблеми епістемології українознавства, що зумовлює розглядати дану працю лише як початок у цьому напрямі, а майбутні дослідження відкриватимуть нові горизонти українознавчих студій.

Б. В. Год, Р. А. Сітарчук

* * *